

החבר ר' יוסף בן מורנו ר' מאיר הכהן אלטמן מקרלסרוה

הקדמה

דודי, אחיו של אמי ז"ל, שניספה ביום ב' באלול הש"ב באושפיץ לא זכה להגיע לקבר ישראל וכמובן לא נספד בעת מותו. מעשיו פעולתו וצדקתו לא הוערכו כראוי לו.

בתו היחידה, מרגוט ז"ל, היתה בסך הכל בת 8 בזמן מותו ושהתה כבר שנה במוסד לילדי פליטים בצרפת. קדמו למותו שנים של רדיפות וגלות, שרכזו כל המחשבות והשומת הלב, כך שלא הספיק למסור לה, אפילו מקצת מתולדות וקורות חייו וחיי המשפחה.

גם אמי ז"ל נפטרה, טרם מלאו לי 4 שנים ומה שידוע לי מהווי המשפחה למדתי בבקורים בבית סבא ר' מאיר אלטמן בזמן החופשות שביליתי בקרלסרוה.

אין בידי תעודות כלשהן שמהן ניתן ללמוד מהלך חייו של סבי ושל דודי ר' יוסף אלטמן ז"ל. בזמנו היו בידי תעודות שונות מחיי סבי יחזקאל כהן, בהן השתמשתי בספור תולדות בית HERZ CAHN ממיינץ.

הנעלם מרובה מעל הגלוי. מה שבכל זאת מניע אותי לכתוב את מעט הידוע לי, הוא רצוני וחובתי, להקנות לנכדים של ר' יוסף אלטמן מושג, מי ומה היה הסבא שלהם.

יהיה זכרו ברוך וזכותו תגן על כל צאצאיו.

תולדותיו

ר' יוסף אלטמן נולד בכ"ז אדר שני תרנ"א (6.4.1891), ילד שני להוריו, ר' מאיר אלטמן, בנו של מוה"ר יוסף הכהן אלטמן, Oberrat, דהיינו, רבה ויו"ר של מועצת יהודי באדן, מנוי ממשלתי לגוף ממלכתי שתפקידו היה לנהל את חיי הקהילות של יהודי באדן, מוסד יחודי שלא קיים היה דוגמתו בשאר מדינות גרמניה או במדינות אחרות.

מורה"ר ר' יוסף אלטמן סבא היה בזמנו מוכר ומכובד מאוד ככל חוגי היהדות בגרמניה, למרות שנהל מלחמת מתמשכות עם חוגי הרפורמה "המחרשים" שידם היתה בשנים הללו על העליונה.

אחר מותו בשנת 1875 נהלה אלמנתו את בית המשפחה ביד רמה, עד שנפטרה גם היא בשנת 1888. שבעת בניה וארבע בנותיה התפזרו לכל עבר, ורק ר' מאיר ואחיו הצעיר נפתלי [HERMANN] נשארו בקרלסרוה.

כתחילת שנות ה-80 של המאה הקודמת התחילו האחים במסחר ביינות כשרים. ר' מאיר אלטמן, התחתן כנראה בשנת 1886, בהיותו בן 34 שנה, עם מרים בתו של ר' שלמה אלוד מפוירדה (Fuerth) שהיתה 13 שנה צעירה ממנו. כהם הבכירה Meta נולדה בשנת 1889 ושנתיים אחר כך, כאמור, נולד הבן הראשון יוסף.

הבן השני, יעקב, נולד רק בשנת 1898 ושלוש שנים אחר כך, בשנת 1901 נולדה הבת הצעירה Paula, שהתחתנה בשנת 1920 עם ר' יוסף ארלנגר מלוצרן.

קשה לי לתאר את ההווי בבית זה. אווירה של יראת שמים לפי מסורת של חסידי אשכנז, הקפדה בשמירת המצוות קלה כחמורה, בית פתוח שנהגו בו הכנסת אורחים בלכביות רבה. יהודי גרמניה היו ידועים בחבתם לשמירה על מנהגים עתיקים. למשל - מאיר אלטמן נהג לשפוך את שארית היין מכוס של קדוש בשבת לצנצנת מיוחדת, לשמש להבדלה, וסמך על הכתוב (פסחים קי"ג א') שמי שמכדיל על היין במוצאי שבתות, הוא מנוחלי העולם הבא. שואלת הגמרא: מאי היא: דימשייר מקידושא להבדלתא".

האבא ר' מאיר, היה משך 40 שנה פרנס ומנהיג של קהילת היראים "עדת ישורון" בקרלסרוה. כל עניני הקהילה נוהלו בחדר המגורים של ביתו. שם ישב ראש הקהל בראש השולחן.

המשפחה גרה ב-Zirkel 10, דהיינו: מחוג מס 10. תכנית בנין העיר של קרלסרוה היתה מבוססת על ארמון הרוכס כשארמון הרוכס כתווך, וסביבו יצרו כעגול בנינים שחזיתם הפנימית היו בניני משרדי הממשלה וחזיתם החיצונית: רחוב המחוג. בניני המגורים שם היו בני 2 קומות. בית מס 10 נבנה בצורת האות "ח". בקומת הקרקע היתה דירה שהושכרה לדיירים ושער רחב לכניסת עגלות לחצר הפנימית. בקומה הראשונה היה פרוזדור קטן לרוחב הכניסה, והמעבר לחדרים היה מחדר לחדר. על מנת להגיע לחדר המגורים, היה על המבקרים לעבור את המטבח. באגף הימני, אחר חדר השינה של הבנים, היה המשרד ואחריה מחסן כלים הדרושים לעסק. משם ירדו במדרגות לולניות לחדר עבודה של היקב ומשם למרחפי היין.

המשפחה היתה גאה להיות מיוצאי חלציו של ה-Oberrat. בעל הבית איש סמכותי מאוד, בין בעניני הבית והמסחר ליינות ובין כנהול עניני הקהילה. הוא היה מצפה שיקבלו הוראותיו ללא עוררין.

במטבח שלטה בעלת הבית, בעזרת משרתת נכריה, שהיתה משך עשרות שנים חלק מההווי המשפחתי, Karoline היה שמה, וחיה שם כנראה עד סמוך לפטירתה.

הבן יוסף נכנס לבית הספר העממי הכללי. בקרלסרוה לא היו כתי ספר יהודיים, ואחר גמר 4 שנים, עבר ל-6 שנות למוד בבית ספר ריאלי. לפי החוק הגרמני בשנים הללו, כל בוגר 6 שנות למודים כריאלי, חוייב לשרת רק שנה אחת כצבא, לעומת חובת שרות של 3 שנים למסיימי כתי הספר העממיים.

ומה עם למודי תורה? באותן השנים לא היו בגרמניה ישיבות. אבל רבנים בעלי שם, כמו הרב יוסף אלטמן ז"ל בזמנו, רכזו מספר תלמידים סביבם. הרבנים של הקהילות הדתיות היו ברובם יוצאי הונגריה ורק בחלקם בוגרי הסמינר של רבנים מיסודו של הרב עזריאל הילדסהיימר בכרלין.

בקרלסרוה כהן בשנים הללו הרב דר' סיני שיפר ז"ל, למדן מובהק ומחבר ספרים, תלמיד חכם בעל רמה, מעל המקובל בקרב רבני גרמניה. (הרב שיפר, סבא של מתתיהו אדלר, מנכ"ל בר אילן לשעבר ושגריר ישראל כשויצריה משך שנתיים וסבו של אחיו הרב סיני אדלר, מקודם רבה של אשדוד, כעת ר"ם בכולל "מרץ" במבשרת ירושלים).

הרב דאג בלי ספק ללמד את בני הקהילה תורה, ש"ס ופוסקים. תלמידיו המובחרים היו כניו של "ראש הקהל" שיצקו מים על ידיו, ועל ידי רבנים ותלמידיו חכמים אחרים בקהילה.

אנשים שהתעסקו בתורה, למדנים ומשתתפי שעורים קבועים קבלו בקהילות גרמניה והונגריה את תואר הכבוד "חבר" וגם יוסף אלטמן ואחיו יעקב התכבדו בתואר זה.

מנהיגי צבור כמו ר' יעקב רוזנהיים, מנהיגה הוותיק של "אגודת ישראל" התכבדו בתואר "מורנו", כפי שגם ר' מאיר אלטמן כובד בתואר זה.

משחר נעוריו היתה לר' יוסף אלטמן נטיה וחיבה מיוחדת להיות סופר סת"ם. כתחביב כתב מזוזות ותפילין. בידי נמצאת הכתובה שכתב לנשואי אחרת, אמי ז"ל, וכן מחברת לקדוש ליל שבת ומגילת אסתר שקבלתי ממנו לבר-מצוה. קרלסרוה, עיר מושב של נסיכי באדן הנאורים היתה מלאה גלריות צבוריות, בהן הוצגו ממיטב התמונות של ציירים עתיקים וציירים בני זמנם. ילדי בית אלטמן התענינו כאמנות הציור והיו מבקרים קבועים בהערוכות בגלריות.

אחר גמר הלטמודים בבית הספר קבל יוסף אלטמן משך שלוש שנים הכשרתו המסחרית בבית מסחר לעורות י. ויל ושות' בקרלסרוה. בשנת 1912 התגייס לשרות חובה לצבא, ושרת בגדוד מס 14 של חיל הקשר בקרלסרוה. חיל הקשר בשנים הללו, התעסק רק בהנחת קוי טלפון וטלגרף שדה. מכשירי קשר, כפי שאנו מכירים היום, התקבלו רק בשנות מלחמת העולם השנייה.

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914 גוייס מיד כסמל מילואים לחזית ושרת משך כל המלחמה כמפקד קבוצת הנחת כבלים גם בחזית הצרפתית וגם בחזית המזרחית נגד רוסיה.

המסחר ביין

אחר גמר השרות הצבאי, נפנס ר' יוסף אלטמן לעסק המשפחתי. בית מאיר אלטמן התעסק אך ורק ביינות כשרים שנמכרו לצרכנים שסמכו על הכשרות של בית אלטמן. כל שנה בעונת הכציר נסעו האחים יוסף ויעקב אלטמן לאזור גדול הענבים, במיוחד ל-Ockenheim קרוב ל-Bingen, שם הכשירו גת שהיתה כבעלות יהודי מתושבי המקום וסחטו את הענבים שקנו מהכורמים לתירוש. התסיסה הראשונה היתה במקום, ורק אחר מספר שבועות הובילו את היין הטרי בחביות בנות אלף ליטר כל אחת למרתף בביתם בקרלסרוה.

בביתם המשיכו לטפל ביין כדי להכינו למכירה, מלאו אותו בבקבוקים והכינו את המשלוחים לכל חלקי גרמניה וגם מעבר לגבולותיה.

כמובן מכרו גם יינות כרמל מזרחי שנשלחו מהארץ ויינות כשרים שהביאו מהונגריה. פריט נוסף היתה המכירה של "חמר המדינה", יי"ש מדובדבנים ושזיפים, תוצרת אזור "היער השחור" הקרוב לקרלסרוה.

המכירה היתה בעיקר ישר "מהיצרן לצרכן". הקונים היו גם צרכנים פרטיים, מסעדות ומלונות יהודיים וגם חנויות מכולת שמכרו את התוצרת בקמעונות. אזור המכירות השתרע על כל גרמניה. המכירה כוצעה כקור אצל הקונים, בביתם או בעסקם. לערים הגדולות כמו ברלין, פרנקפורט, המבורג, לייפציג וברסלאו הגיעו כזמנים קבועים, אך גם למקומות קטנים יותר ולערי שוייץ והולנד באו מדי פעם.

הבקורים אצל הלקוחות נעשו על פי רוב על ידי ר' יוסף אלטמן. בבית, בקרלסרוה הועסקו בקביעות 2-1 פועלי יקב יהודים שומרי שבת, בעונת קבלת הענבים ועבודם הוסיפו גם פועלים זמניים. כמובן שהבנים של ר' מאיר אלטמן עבדו פיסית כיקב, מכיון שהטפול ביין דרש התמחות ומומחיות גדולה.

ר' יוסף אלטמן התחתן בשנת 1929 עם ג'ני (Jenny) בתו היחידה של הרב ד"ר יוסף שפיץ מגיילינגן, שנתן משך 37 שנה בעיירה זו בדרום באדן. באמצע המאה ה-19 מנו 1000 תושביה היהודים כמחצית מתושבי המקום. מספרם ירד בהדרגה, עם מעבר היהודים מהכפרים לערי המדינה, אבל עוד בשנות ה-20 של המאה הנוכחית הגיע מספרם לרבע מתושבי המקום, בעיקר הודות לבית האבות ולבית החולים היהודי שהוקמו שם.

הקהילה הצטיינה בליכוד פנימי ובדבקות במסורת היהודית, וזכתה ליחס של כבוד מצד התושבים, שרכשו גם הם בקיאות במנהגי ישראל. יש לציין שבגיילינגן שרוב תושביה היו קאתולים, שררו יחסים טובים בין יהודים לבין לא-יהודים במשך מאות שנים. סימן לכך, שכשנת 1870 נבחר יהודי כראש המועצה המקומית, היהודי הראשון בגרמניה שנבחר למשרה רמה כזו. הנבחר המשיך ככהונתו ופעל רבות לפתוח הכפר עד לפטירתו בשנת 1884. שנים רבות אחר מותו דברו התושבים בשבחו.

ר' יוסף אלטמן התחתן בהיותו בן 38 שנים. את הסיבה לנשואין בגיל כה מבוחר ניתן היום רק לשער. יש לזכור שגם אביו ר' מאיר אלטמן התחתן רק בהיותו בן 34 שנה. יוסף אלטמן היה כבר בן 27 שנה כשחזר מהמלחמה. לקח לו זמן מה, להתרגל לחיים האזרחיים ולחשוב על בנין בית לעצמו.

בגרמניה נהגו כפי שהורו רבותנו ז"ל (סוטה מ"ד א') "למדה תורה דרך ארץ שיבנה אדם בית ויטע כרם ואחר כך ישא אשה", ולא להיפך כפי שנוהגים היום. ר' יוסף היה בדעה שהעסק, אינו ררוחי לפרנסת שלוש משפחות, ועל כן דחה נשואיו. נמוך נוסף - ר' יוסף למד את הכתוב ברש"י (שמות ו' כג) "הנושא אשה צריך לברוק באחיה". כנראה לא מצא מועמדת מתאימה לטעמו העונה לקריטריון זה, והתחתן בסוף עם נערה שהיתה בת יחידה להוריה. אחיו ר' יעקב אלטמן, התחתן עם רות פלק ז"ל, אחת משבע אחיות, שלא היו להם אחים.

חלק חשוב מעסקו של ר' יוסף ואחיו יעקב אלטמן היה הטפול והדאגה לקהילה "עדת ישרון". חברי הקהילה לא היו חברים בקהילה הכללית של יהודי קרלסרוה, אלא פרשו ממנה דוגמת הקהילה של הרב שמשון רפאל הירש ז"ל וקהילות אחדות אחרות בגרמניה. לפיכך כל העול להשגת התקציבים - על פי רוב תרומות חברי הקהילה - וכן קבלת חלק ממש הכנסה שגבה, תוספת "מס כנסיה" מכל הנשומים ונחלק בין הכנסיות השונות וה"כנסיה" היהודית כתובם. נוערו לתשלום משכורות למשרתים בקודש, וכגון החזקה בית הכנסת, מקוה, בית העלמין ודאגה ללמודים ושעורי תורה לכני הנוער. תפקיד זה היה בטפולם של בני מאיר אלטמן, במיוחד בשנים האחרונות של חיי הסבא מאיר וכמובן לאחר פטירתו.

סבא ר' מאיר אלטמן ז"ל נפטר, בהגיעו קרוב לגבורות, מיתת נשיקה ביום יז' באדר ה'תצ"ב. הוא לא הרגיש בטוב, יוסף אלטמן חזר מנסיעה בענין העסק, והגיע לקרלסרוה, ניגש קודם לבית אביו לשיחה וחזר לביתו. רבע שעה יותר מאוחר קראו לו לבוא מיד לבית הוריו, ומצא את אביו ללא רוח חיים.

הבת היחידה מרגוט נולדה כבר אחר עליית הנאצים לשלטון.

הקופת שלטון הנאצים

החרם על עסקים יהודים של הנאצים לא פגע ישירות בבית אלטמן, שלקוחותיו היו יהודים בלבד. כמובן קמעה קמעה פחת מספר הקונים, אבל גם עסקי המתחרים, יקבים שמכרו יין כשר התחסלו והאחים אלטמן היו בשנים 1936-1938 היחידים בגרמניה שעדיין המשיכו למכור יינות כשרים. לפיכך קבלו בשנת 1936 אשור ממשלתי לאספקת יינות למוסדות יהודיים כמו בתי אבות, בתי חולים ודומיהן.

נהול חיי הקהילה נעשה מסובך יותר ויותר. הממשלה הפסיקה להעביר את כספי "מס הכנסיה" לקהילות היהודיות, חברי הקהילה והאמידים בראשם הגרו מגרמניה והנשארים התרוששו ולא היה באפשרותם לתרום את אותם הסכומים שתרמו בעבר.

בשנת 1937 החליטה ממשלת באדן, שהיא זקוקה לכל בלוק הבנינים מול ארמון הרוכס (הארמון עדיין עומד) למשרדיה והוציאה צו החרמה לכל בלוק הבנינים ברחוב "המחוג". הבעלים קבלו אמנם פצויים, אבל היות והנכס היה עדיין רשום על שם ר' מאיר אלטמן היה צורך לדאוג שגם חלק הכנות בירושה יעמוד לרשות הבנים, כדי לממן רכישת בית ומרתף מתאים במקום אחר למסחרם.

עוד בסתיו של שנת 1938 עדיין קנו ענבים והכינו תירוש, הפעם בעמק "מוזל", אבל כתוצאה של המאורעות של ה-9 בנובמבר, נאלצו לסגור את העסק ולמכור את היין הלא מוכן, בהפסד.

"ליל הפרעות" 9 בנובמבר 1938

בליל 10 בנובמבר 1938 פשטו בקרלסרוה חבורות אנשי המפלגה הנאצית, הם פרצו לדירות וחנויות של יהודים והסבו הרס רב. בית הכנסת של "עדת ישרון" הוצת ונשרף כליל. מכבי אש עסקו רק במניעת התפשטותה של האש לבנינים סמוכים. כל 28 ספרי התורה הושלכו מתוך ארון הקודש, חלקם נקרעו לגזרים וחלקם נשרפו. כמה תשמישי קדושה "וספר הזכרת הנשמות" (Memor Buch), שניזוקו חלקית, ניצלו בידי יהודים מבני הקהילה, ונקברו בבית הקברות של העדה. יש יסוד להניח שירם של האחים אלטמן היתה בהצלה זו של תשמישי הקדושה והבאתם לקבורה.

הגברים היהודיים הוצאו מבתיהם בכוח והובלו דרך רחובות העיר לעבר מפקדת המשטרה, כשבורך מתעללים בהם שוביהם. ברחובות הראשיים ובככר השוק נאסף המון רב, שאילץ את העצורים לעבור בתווך ולספוג קיתונן של גדופים, מכות והשפלות. ממפקדת המשטרה הועברו היהודים לקסרקטין, ושם שוחררו "בני התערוכת", הנשואים ל"ארות" ונכי מלחמה. הנתרים נשלחו למחנה הרבז ב-Dachau. ראשונים שוחררו מן המחנה מי שהצליחו להסדיר את הגירתם, ואילו השאר, הוחזקו ב-Dachau שבועות ואף חודשים. גם האחים יוסף ויעקב אלטמן כאמור נאסרו והובאו למחנה הרכוז ב-Dachau. איזה תלאות רבות עברו כשעת מאסרם, על הרס כדירתם לא ידוע לי, במכתבים מאותו הזמן לא דובר על כך. כתבו רק, שבקלסרוה כנראה לא רצו למכור מצרכי מזון ליהודים, והיה צורך לשלוח חבילות מזון משייצריה. האחים אלטמן שוחררו אחר שלוש שבועות וכנראה התחייבו לעזוב את גרמניה באפשרות הראשונה.

בית הכנסת של הקהילה נשרף. הקהילה נצטווה לפנות את חורבת בית הכנסת על חשבונה, מאוחר יותר התיירו השלטונות לחדש את התפילה בצבור בדירת השרד של הרב מיכאלסקי שעלה ארצה.

על יהודי גרמניה הוטל קנס כספי קולקטיבי בסך מיליארד מרק. נטלו מכל הבא ביד, כסף, חשבונות בנק, זהב ותכשיטים. למשפחת אלטמן לא היו כספים בחשבונות בנק, אבל משך הדורות הצטברו כלי כסף רבים, ביניהם עתיקים ובעל ערך רב. הכל היה צריך למסור ומספרים כי הביאו את כלי הכסף בסלים של כביסה לתחנות האסוף.

רוח הסבתא נשכרה מתלאות הזמן, במיוחד אחר שובם של בניה מגולחי זקן ממחנה הרכוז. היא נפטרה אחר מספר חודשים ביום כו' באייר תרצ"ט.

גרש יהודי באדן לגורם

יום רביעי דחול המועד סוכות (לפי חשבון חו"ל) ב-22.10.1940 נבחר על ידי הנאצים על מנת לבצע גרוש יהודי באדן והפלטינאט. למרות שהיו בעבר סימנים מבשרי רעות - גרוש יהודי האלוס לצרפת וגרוש יהודי סטטין לפולין, בא צו הגרוש בהפתעה גמורה.

לנאצים היתה תכנית סודית מראש. הבצוע התנהל בדיוק לפי התכנית, ללא תקלות. כך מספרת אחת מהנשואים בחיים, חנה מוזס, אז בת 13 שנה:

"בבוקר של ה-22 באוקובר, בערך בשעה 8, צלצלו בדלת דירתנו. כשאמי פתחה, עמדו בחוץ 2 גברים כבגדים אזרחיים, שהודו כאנשי גסטפו ושאלו, אם כל בני המשפחה בבית. כשקבלו תשובה חיובית, הודיעו על איסור לעזוב את הדירה. עלינו לעשות הכנה לנסיעה ולהיות מוכנים לכשישובו בעוד שעה.

אמא אמרה לנו, להתלבש בבגדים חמים והתחילה לארוז. באמת, בשעה 9 חזרו אנשי הגסטפו והביאו אתם שוטב כמדים, אשר, בנגוד למצופה, עזר לנו מאוד באריזה."

אחד מאנשי הגסטפו שלח את חנה מוזס לחנות, כדי לקנות בשארית תלושי המזון, גבינה וחמאה. "שתגיד כי אחד מאנשי הגסטפו צוה כך".

בהתאם להוראות, היה על אנשי הגסטפו לדאוג, שהיהודים "שחולקו" להם יקחו מצרכי אוכל למספר ימים. בשנוי לפרעות מ"ליל הבדולח", צוו הפעם התנהגות קורקטית ומניעת גסות יתר על המידה.

עד לפרטי פרטים נקבע מראש, מה מותר לקחת. מזודות או חבילות עם ציוד, מבוגרים עד 50 קג, ילדים עד 30 קג. פרט לשמיכת צמר, נדרשו להביא אתם כלכלה למספר ימים וכלי אוכל. כמובן רק בהאוריה, למי היה כח, לשאת משקל כה כבד? היה רשות לקחת מאה מרק לכל נפש. סכומים יותר גדולים, וכמו כן פנקסי חסכון, ניירות ערך ותכשיטים, נמסרו באריזה עם ציון שמו וכחובתו של הבעלים לאנשי הגסטפו.

בו כיום עצרו מעל 900 יהודי בקרלסרוה. משך היום הובאו כל היהודים, יחידים ובקבוצות, ילדים וקשישים שימי חייהם ספורים, לתחנת הרכבת הראשית. הגויים נהנו מהסנסציה וראו את המחזות ברצון.

אין כל אפשרות לנסות ולתאר את היגון, האיוש והפחד לקראת העתיד הלא ידוע, ששרר בין המחכים באולם ההמתנה של התחנה. לקראת שעה 7 בערב, הובאו היהודים לרציף, כולם סחבו את המזודות הכבדות והרכות. עמדו שם קרנות רכבת צרפתיות רבות. פתאום נשמעה הפקודה: "יהודים! להביא את החכילות לקרון המזודות" רק למי שהיתה רק מזודה קטנה אחת, יכול לקחת אותה לקרון. אחר כך באה פקודה: "יהודים! להכנס לרכבת" לכל אחד היה מקום ישיבה.

בזמן ההמתנה הארוכה, ניסו היהודים, מלאי חרדה, לשער לאן יביאו אותם. רובם פחדו שהיעד יהיה פולין. גורלם של היהודים בעלות אזרחות פולנית, שגורשו שנתיים לפני כן הפחיד אותם. רק אחר שהרכבת עזבה התחנה, בכיוון דרום ולא לכיוון מזרח, נשמו לרווחה, למרות היעד הבלתי ידוע.

התחנה הראשונה בה עצרה הרכבת היתה ב Muelhausen כאלזס. רמקולים הודיעו בלי הפסקה "מי שעוזב את הרכבת יירה" וגם "למי שיותר ממאה מרק ברשותו, יירה". התוצאה היתה, שאלפי שטרות כסף, גם במטבע חוץ, נקרעו ונזרקו מהחלונות.

משך שלושה ימים ושלושה לילות התגלגלה הרכבת בדרכי צרפת. בתחנות רבות נסעו הלך ושוב, עד שהתפתחה מטילה, בה ניתן היה להמשיך הנסיעה. בגבול בין השטח הצרפתי הכבוש על ידי הגרמנים, לשטח בשלטון Vichy מטרו את הרכבת לצרפתים. המשא ומתן לקח שעות רבות, כי לצרפתים היתה הכאת אלפי יהודים הפתעה גמורה. היתה הוראה חמורה להתנהג בשקט גמור, לסגור החלונות ולהוריד את הוילונות. הרכבת עמדה זמן רב בשדה פתוח, היה שקט גמור שנמשך גם אחרי שזזו סוף סוף, עד שהרגישו שכל הגרמנים עזבו והרכבת נסעה ללא לוויה דרך צרפת.

היו אלה ימי הושענה רבא, שמיני עצרת ושמחת תורה. ארגנו תפילות בקרונות, מטופר שאפילו עלו לדוכן לנשיאת כפיים!

קרנות המגורשים

בדרכם דרך צרפת - ספרו שבתחנות רבות סרבו הצרפתים אפילו למלא את בקבוקי המים, הם לא הבינו שמדובר בפליטים עניים שגורשו מבתיהם, בשבילם הם היו "Boches" דהיינו גרמנים שנואים, אבל אחרים ספרו, שבמידת הרכבת בשדה, באו פועלים והביאו להם ענבים שטעמו מאוד למקבליהם, היו אלה הענבים האחרונים שטעמו לזמן רב.

ההפסקה הארוכה בגבול בין אזור הכבוש הגרמני לבין האזור הבלתי כבוש נבעה מכך, שלא הודיעו לצרפתים וכודאי לא התייעצו אדם כדבר משלוח אלפי יהודים לאזורם. ממשלת צרפת שהפסידה כמה חרשים לפני זה את המלחמה בתוך ששה שבועות, לא יכלה להחזיר את רכבות המגורשים ל"מנצחים". לפיכך החליטו לקבל את המגורשים בינתיים כמחנה "גורס". הם קיוו, שיצלחו לשכנע הגרמנים לבטל את הגירוש.

סוף סוף הגיעה הרכבת ביום שמחת תורה לתחנתה הסופית. להסעה מתחנת הרכבת Orolon - Ste. Marie למחנה Gurs במרחק של 18 ק"מ הוכנו רק מספר קטן של משאיות, והם הובילו את האנשים כנסיעות רבות משך שעות. האחרונים הגיעו רק בשעות הלילה, בגשם שוטף, במשאיות פתוחות. בהגיעם למחנה, שבעי רצון שגמרו את תלאות הנסיעה הארוכה, נוכחו עוד באותו הערב, שזמן הסבל והצרות העקרי עומד עדיין לפנייהם.

פרוודור לגהיגום של אושביץ

מחנה גורס נעשה ליהודים המגורשים מקום של חוסר כל, מכל וכל, מקום של רעב, יגון, סרדות וצרות נפשיות עמוקות.

כפי שספרתי, היה מאוחר בערב, חושך וגשם חזק, כשהגיעו אנשי קרלסרוה האחרונים למחנה בגורס. נסיעה של 18 ק"מ מתחנת הרכבת במשאיות פתוחות היתה מאתריהם. המזודות, הובאו גם כן במשאיות והועמדו במקום פתוח בתוך המחנה. שם היו מונחים משך ימים בגשם. היה מזל אם מצאת אחרי שבועות את החפצים שלך. המזודות נעשו רכות מהיותם מונחים זמן רב בגשם. אחדים, בכלל לא מצאו את רכושם.

מחנה גורס מוקם כ-40 ק"מ מגבול צרפת-ספרד וכ-60 ק"מ מהאוקיאנוס האטלנטי, בשטח של אדמת ביצות שלא היתה ראויה לעבוד חקלאי. בכל הסביבה לא נמצא עץ או שיח. כשהגיעו היהודים מבארן, היה המחנה רק שנה וחצי אחר הקמתו. בנייתו החלה בשנת 1939 עבור חיילי הצבא הרפובליקני שברחו מספרד, אחר נצחון חילות פרנקו. כשהגיעו יהודי בארן היו עדיין כ-700 ספרדים וכ-4000 נשים גרמניות, מחציתם יהודיות עצורות במחנה.

סביב המחנה היה גדר מחוט תיל. לאורך המחנה, השתרע כביש באורך של 2 ק"מ, הדרך הסלולה היחידה במחנה. בתוך המחנה היו 13 Ilots, והיינו איים קטנים, חשע לעצורים גברים ו-4 לעצורות. בכל Ilot היו כ-25 צריפים באורך של 25 מ' וברוחב של 5 מ', שאוכלסו ב-50-60 נפשות. הצריפים היו סוכות מקירות דקים וגג קרטון. בגג היו בכל צד 6 צוהרים בגודל של 40-60 ס"מ, שניתן לפתחם בעזרת מקלות עץ. חלונות לא היו ככלל, היה אמנם קו חשמל, אבל כלי זרם. כפנים הצריף היה רק רצפה מלוכלכת, שום דבר יותר. בלילה הראשון ישנו כולם בחושך על הקרקע, ללא כל ריהוט וללא החפצים. למחרת הביאו להם קש, שפזרו על הרצפה כדי שיכלו לשכב עליו.

מספר ימים אחר הגיעתם של יהודי קרלסרוה כאו 3600 גברים ממחנה ST. CYPRIEN שנהרס על ידי סערת רוחות וגלי ים. הבאים היו ברובם מהגרים יהודים גרמנים שמצאו מקלט בכליה, בראשם עמד הרב יהודה אנסבכר, בן דודם של האחים אלטמן.

כבר כצעדים הראשונים לשהיה במחנה נגרם לכאים דכאון רב. אדמת הטיט היתה כה רטובה, ששקעו עם נעליהם העירוניות ורק בעמל רב הצליחו לצאת. מצב זה היה כחודשי הסתיו והחורף כמעט קבוע. כל האנשים שהצליחו להציל את חייהם וספרו קורותיהם במחנה גורס מספרים על העוני ועל היסורים שגרם הבוץ שהגיע עד לבריכים. במיוחד לזקנים היתה זה מסוכן ואיום ביותר.

בתוך המחנה המגודר על ידי גדר תיל, היתה הפרדה גמורה בין נשים וגברים. כל Ilot היה יחידה לעצמו, אשר הוגבל גם הוא על ידי גדרות תיל והכניסה לשם מאובטחת על ידי שומר צרפתי עם רובה. ניתן היה לצאת מה-Ilot רק עם רשיון. בהתחלה הוצאו לכל Ilot רק 6 רשיונות ליום, אחר כך עד 25, כך שבכל Ilot שהכיל 1000-1500 איש חכו האנשים משך שבועות, עד שיכלו להפגש עם נשיהם.

לשמירת הסדר במחנה הנהיגו במהרה "שלטון עצמאי" מסויים. דיירי ה-Ilot בחרו את ראש ה-Ilot, דיירי הצריפים את ראש הצריף. בכל Ilot היה צריף מטבח מפה גלי פרימיטיבי. בשבועות הראשונים היה חסר כמעט הכל, כלי בשול וכלים, תרודים לחלוקה ולהובלת האוכל, כך שחלוקת האוכל היתה מסובכת ביותר.

מנת האוכל היתה זעומה וללא ערך תזונתי. העצורים סבלו מרעב תמידי. משך שבועות קבלו רק סלק, שבועות ארוכות אחר כך רק דלעת, יותר מאוחר רק כרוב ובטטה. הכל הוגש במרק דליל, שבו היו חתיכות בשר זעירות אחדות. לאופים בסביבה היתה כנראה עונה טובה, כי בלחם שקבלו היה הקמח החלק הקטן ביותר מתוכנו, כמו כן לקחו גם הפקידים הצרפתיים כמו המחלקים מבין העצורים את חלקם מראש, כך שכמעט אף אחד לא קבל את המנה המגיעה לו בשלמותה. מי שבקש לחסוך עוד מהמנה שקבל, מתוך פחד שמא למחרת לא תהיה חלוקה, מצא בכוקר, שהלחם כבר העלה עובש.

תושבי המחנות שלחו לקרוביהם מכתבים מיואשים וקורעי לב, בהם בקשו מתן עזרה דחופה. לא כן האחים אלטמן ששטרו גם ברגעים הקשים את כבודם ואת בטחונם בקדוש ברוך הוא.

כך כתב ר' יוסף אלטמן ביום 11 בנובמבר, כ-14 יום אחר הגיעם לגורס.

12 יום שני, 11 בנובמבר
ILOT E צריף 12
Camp de Gurs

גרסל היקרה !

מיום שמחת תורה אנחנו נמצאים פה במחנה. נשינו וילדנו נמצאים ב-Ilot K, בריאים. אנחנו מתראים מדי פעם ומצב רוחנו מלא תקווה. מכרים רבים באו רק בכגדים על גופם. לשתי משפחתנו הייתה שהות של שעה לארוז כגדים ולבנים, עד כמה שיכולנו. לסחוב את המזודות ואת והשמיכות. הנוף היפה והשמש החמה של הדרום, (כל זמן שאין גשם) מחזקים אותנו. כאמצעות הקנטינה מביאים כעת מצרכי מזון, המנה הרשמית אינה מספיקה לרוב האנשים. אך לנו לגברים ב-ILOT E - יש כלכלה כשרה.

במחנה הנשים התמנה דוד יעקב כרב המחנה. לפני 8 ימים הגיעו לכאן גם אנשים מבריטל ואנטורפן בראשם בן דודינו אנסכר, בנו של יוסף אנסכר מפרנקפורט. הוא מכהן כרב ראשי, כך שעניני הדת נמצאים בידיים נאמנות. אם ניתן יהיה לשלוח משם חבילות ליחידים, נקבל אותם רצון. גם דוד יעקב נמצא ב-ILOT E.

דרישות שלום לבכיים,

דודך יוסף

הגיעו גם מכתבים מהנשים ג'ני ורות, כל אחת בנפרד, כי לא התגוררו ביחד. הם מדווחים שהילדים כבר היו כולם חולים, בחלקם במחלות חמורות כמו דלקת מעיים, דלקת ריאות ועוד.

חוסר במצרכי מזון ובגוד, סכון וצרכים היגייניים אחרים, ולמעשה כל דבר הדרוש לחיים נורמליים, הביא במהרה למסחר חליפין ולשוך שחור. ככניסה לכפר הוקמו קנטינות קטנות, מנוהלות על פי רוב על ידי הספרדים, שנהנו מחופשיות גדולה יותר וקבלו מדי פעם רשות לעזוב את המחנה. למי שהיו קשרים טובים קבל אחר זמן מה מאמריקה ומשווייץ כסף לרכישת מצרכי מזון נוספים. אחרים החליפו תכשיטים ושעונים, מעילים, לבנים או נעלים במצרכי מזון, כי הרעב היה בלתי נסבל.

ליהודים הדתיים היו קשיים מיוחדים. בתוך המרק הדליל שסופק לעצורים היו חתיכות קטנטנות של בשר, כשר טרף כמובן. יהודים שהקפידו על מאכלים כשרים לא יכלו לאכול מרק זה. הפתרון היה, ששומרי הכשרות בכל Ilot ויותר על מנת הכשר המגיעה להם, לטובת האחרים, ובחמורה קבלו, אחר חלקת האוכל הכללית, דוד מיוחד ריק, בו בשלו את מנת הירקות. כשעה וחצי אחרי שהיתר אכלו מנתם, קבלו גם הללו את מרקם.

לאט לאט הגיעה גם עזרה מהחוץ. ראשונה באה נציגה של מפעל העזרה לילדים של הצלב האדום השווייצרי והתחילה בחלוקת כוס חלב חם ל-60 ילדים קטנים, אחר כך התוספה גם ארוחת בוקר לתלמידים וארוחת אחר צהריים לבני נוער.

סודר גם מקום לינה לתלמידים בצריף מיוחד ודאגו להעסקתם במשחקים ובלמודים של השפה הצרפתית. ארגוני עזרה נוצריים, עובדי רווחה צרפתיים באו והתארגן גם ארגון עזרה פנימי של העצורים שחלק כסף וחבילות לנצרכים ללא קשר עם גורמי חוץ.

האחים אלטמן קבלו חבילות מאחותם פאולה ברום בלוצרן, ומבת אחותם גרטל כהן שהיתה כבול וגם מבת דודה בשם מלכן כהן, ריוקה בגילם משטרסבורג, שעברה עם המפעל בו עבדה, לפנים צרפת.

היה ארגון בשם Oeuvre de secours Suisse aux Enfants (OSE) שהשתדל לשחרר ילדים מהמחנה ודאג יותר מאוחר להסתרם או הברחתם מחוץ לשטח הכבוש הגרמני. בעזרתו, הצליחו יוסף וג'ני אלטמן להוציא את בתם מרגוט מהמחנה וה- OSE דאג להברית אותה לשווייץ.

הקדמתי את המאוחר. החורף הראשון בשנת 1940/41 היה קשה וגשום. הלילות היו קרים ביותר, ולקח לשמש זמן רב לחדור את ערפילי הבוקר, כדי לאפשר תלית בגדים או שמיות ליבוש. מצב הרוח היה מדוכא, התקוה שקרובה מפתה של גרמניה במלחמה שתביא את השחרור, התפוררה מול המפלות של צבאות המאוחרים. לא היה נראה שיבוא שנוי במצבם בזמן הקרוב.

התקרב חג הפסח. ידעו שכמרסי קיימת מאפית מצות. הרב שאל את מפקד המחנה, אם ניתן להזמין מצות לאנשים שיוותרו במשך 7 ימים על מנת להלם. בהשוכה נאמר, שכאם מספר גדול של אנשים יוותרו מרצונם הטוב משך שבוע על מנת לחמם, ויאשרו את וותרם בחתימת ידם, ינסו להעביר את הקמח הנחסך למאפיה במרסי.

על סמך הבטחה זו, למרות שהוותר על הלחם היה מחייב ואספקת המצות עדיין בספק, החמו לתמהונם של הרכנים 8000 איש על הוותר, וזה תוך אוכלוסיה של 15000 נפשות, ובתוכם גם גויים רבים. כולם חכו, האם יכבד המפקד את הבטחתו ולשמחתם הגיעה יומיים לפני פסח משאית עם חבילות של ק"ג מצות לכל אחד מהחותמים.

קבלת המצות. שפור מזג האוויר ושמחת החג, ובנוסף לזה הסכמת המפקד שכיום החג יפתחו כל שערי ה- I.L.T והמחנה וכל אחד יוכל לטייל ב-100 מטר סביב למחנה העלו את שמחת החג.

בגבעה במרחק של כ-75 מטר משער המחנה עמד הרב, אלפים סביבו והקשיבו לדרשתו הנרגשת. הרב דבר על החרות הפנימית, שאף רעב ואף דכוי לא יוכל לקחת. וגם לנו, עצורי גורס, יבוא יום החרות, כמו שזה בא בזמנו לבני ישראל במצרים.

הרכנות וארגון העזרה הפנימית עברו ביחד, למעשה היו אלה אותם האנשים. במחנה היו 11 כתי כנסת, ספריה תורנית, ספרי תורה. כל ליל שבת היתה תפילה כעבור תחת כפת השמיים, שהשאירה התרשמות עמוקה אצל כל המתפללים.

יעקב אלטמן, שהיה כאמור רבם של צריפי הנשים, נתן לילדים ששהו עם אמותיהן שעורים. הוא התיר לכולן לאכול את מנות הטריפה ובכלל פסק בכל הבעיות שהתעוררו לקולא.

משך הזמן הוטב מעט מצב הדיוור של העצורים. התקינו כעין חלונות בצריפים, סדרו כמספר צריפים "מועדונים" בהם ניתן להמצא בשעות היום. מספר לא מבוטל של העצורים הצליחו לקבל אשרות כניסה לארצות מעבר לים ועזבו את המחנה.

בינתיים נכנסה בשנת 1941 גם ארצות הברית למלחמה. שוויצריה שקבלה מצרכי מזון ביבוא דרך נמלי איטליה, לא יכלה להמשיך ולהביא מצרכים מעבר לים ואסרה הוצאת דברי אוכל והלכשה מחוץ לתחומה.

גם בתוך צרפת היה מחסור במצרכי מזון, כך שמשלוח חבילות עזרה ממקורות אלה גם כן הופסק. תמורת כסף רב, ניתן היה לשלוח חבילות במשקל של 500 גרם מפורטוגל שהכילו סרדינים בשמן, פרות יבשים או קפה תה, סוכר, אורז או סבון.

הרב יהודה אנסבכר מסר לארגוני העזרה כשוויץ דו"ח מפורט על ימי החגים של שנת 1941 - ראש השנה תש"ב. 2 ספרי תורה ושני שופרות עברו מבית כנסת אחד למישנהו. לתג הסוכות היה להם סט אחד של ארבע מינים. הוא מצוין משלוח של כמות סרדינים בשמן לשמחת החג, מתנת הקהילה החרדית בבזל ומשלוח גדול של פירות העונה שקבלו מהקהילות בצרפת.

לקראת אביב 1942 חלה הקלה מסויימת, ולאנשים שהיה באפשרותם להסתדר מחוץ למחנות ניתנה האפשרות לגור בעיירות כדרום צרפת, כמוכן תחת פקוח משטרה - שחרור למחנה שנקרא Liberation. גם יוסף אלטמן ואשתו הצליחו להשתחרר ועברו לך-Moissac. הודות לתחביבו, שהיה לו כעת לתועלת רבה ובעזרת קרן התורה הצרפתי התחיל שם לעבוד כסופר סת"ם, הסופר היחידי שהיה בתקופה זו בצרפת. זכור לי, ששלח גלויה, שם צוינה כתובתו ומשלוח ידו "Scribe" והביע את שמחתו ושביעות רצונו לשחרורו מהמחנה.

אבל, אכזי שמחה זו היתה לזמן קצר בלבד, אולי לחדשים. ממשלת גרמניה לחצה כל הזמן למסור לידיה גם את יהודי צרפת, באופן רשמי למאמץ המלחמה, כדי לעבוד במפעלים השונים, אבל באמת הכונה היתה להשמדה. מממשלת צרפת התנגדה בהתחלה, אבל בסוף הסכימה שכל היהודים שאינם נתינים צרפתיים יוגלו. וכך בלילה של ה-15 באוגוסט 1942 נאסרו כל היהודים הזרים אשר גרו בעיירות דרום צרפת והובאו לגורס.

מה שבא אחר כך, היה כה מזעזע, שרוב האנשים שספריים את קורות חייהם כמתנה גורס אינם מדווחים על כך. המגורשים הובאו בגורס ל-ILOT מיוחד, המוקף ג'נדרמים צרפתיים. יום אחד הוקראו הרשימות של העומדים למשלוח. היה שקט גמור, נשים רבות פרצו בכזי היסטרי. כל המועמדים למשלוח נדרשו להיות מוכנים עד לשעה 12. כל אחד בא עם חבילותיו עד לנקודת הבקורת בכניסה, להניח את חפציו. בקורת החפצים לא נערכה בנוכחות הבעלים, הכל היה סגור על ידי שוטרים. בשעה 5 נקראו המגורשים למסר והוצאו אחד אחד דרך השער.

מספר אחד הנוכחים: "קבוצות מהצריפים האחרים עברו על ידנו. היה זה מתזה מזעזע, זקנים, צעירים, חולים, חצי שלדים עברו על ידנו, בקושי נשאו את חפציהם."

המשלוחים מגורס ומחנות אחרים הובאו למחנה המרכזי ב-Drancy על יד פריס, שנוהל עד לקיץ 1943 על ידי צרפתים ונשמר על ידי שוטרים צרפתיים. גם לנסיעה מגורס ל-Drancy נדרשו יומיים. על פי רוב נשלחו הקרבנות היהודים ימים מעטים אחר שהגיעו ל-Drancy לפי הוראות ותחת בקורת המשטרה הגרמנית למזרח.

ליוסף אלטמן ואשתו לא היו אשליות על גורלם. הם שלחו עוד גלויה לכתם מרגוט וכתבו, שכפי שכנראה, לא יתראו עוד וברכו אותה ברכה אחרונה, בתקווה שתנצל מהגזירות הרעות. ואכן ברכתם קויימה ומרגוט ניצלה.

המשלוח מ-Drancy לאושביץ בוצע בקרנות בקר. 50 נפשות בכל קרון, שרצפתו כוסתה בקש. הם קבלו מצרכים ליומיים ו-20 ליטר מים. במשלוח של-31 באוגוסט שרר אי סדר והשלטונות לא הצליחו לרשום את כל הפרטים של המגורשים כפי שנהגו בדרך כלל. כנראה שהפרידו גם בין גברים ונשים, כי ברשימה מופיעה Jenny Spitz בשם נעוריה ולא בשם המשפחה "אלטמן". בדרך כלל היה משך הנסיעה דרך פרנקפורט, לייפציג, ברסלאו לאושביץ יומיים, אבל היו גם מקרים שהדרך נמשכה 3 עד 4 ימים ויותר. יש להניח שאם יצאו מדרנסי ב-31 באוגוסט, הגיעו לאושביץ ב-2 בספטמבר ומצאו מיד את מותם. יום הזכרון ה"יאהרציט" ראוי שיהיה בחאריך כ' אלול מדי שנה.

מן הראוי שהנכדים של יוסף וג'ני אלטמן ישמרו את התאריך ויגידו קדיש אחר הורי אמם.

ה' ינקום דמם וזכוחם תעמוד לצאצאיהם לתמיד.

רשם: נפתלי כהן

מקורות: זכרונות ילדות
מכתבים משוויץ מימי המלחמה
הצהרת יעקב כהן בענין פצויים למרגוט שטרן
פנקס קהילות גרמניה, הוצאת "יד ושם", ערך קרלסרוה
Oktoberdeportation 1940
זכרונות: הרב יהודה אנסבכר, תל אביב, (כעת נתניה
ד"ר פינחס רוטשילד, ירושלים
יוסף ורנר, קארלסרוה